

Un cànon de còmic com a proposta de lectures per a l'aula de secundària

José Rovira-Collado, Eduard Baile López
Universitat d'Alacant

Núria Tamant

Cartel·l / Congrés 2018

Des de l'any 2011, l'associació Unicòmic. Jornades del Còmic de la Universitat d'Alacant ha treballat en la concreció d'un cànon artístic del còmic amb un fort objectiu didàctic. Aquesta selecció d'obres a càrrec d'experts ens permet introduir aquest mitjà com a base d'un corpus del qual podem extraure lectures idònies per a l'aula d'educació secundària a partir de la interdisciplinarietat.

PARAULES CLAU

- CÀNON
- DIDÀCTICA
- CÒMIC
- UNICÒMIC
- LECTURA

Per al reconeixement del còmic com un mitjà artístic amb grans possibilitats pedagògiques a l'aula de secundària per a formar lectors crítics és imprescindible seleccionar una sèrie d'obres que ens permeten conèixer models rellevants i apropar-nos a aquestes lectures amb la seguretat de trobar-hi elements referencials pel que fa a la narrativa gràfica, terme amb què designem acadèmicament el món de la historieta.

La definició d'un canó artístic de lectures ha sigut objecte d'estudi de diverses àrees de coneixement, com ara, per exemple, el de la literatura infantil i juvenil (LIJ). Tanmateix, això no vol dir que incloguem el còmic dins d'aquesta categoria (com en qualsevol mitjà cultural, la panòpia d'ítems dedicats a un espectre d'edat o a un altre és variat), però sí que pensem que podem valer-nos de la faena de recerca de la crítica de LIJ acadèmica per al disseny d'una selecció amb un indiscutible valor qualitatiu (tampoc identifiquem literatura i còmic, sinó que pretenem abordar els vasos comunicants entre totes dues matèries en funció de la complementarietat dels processos de lectura respectius). En aquest sentit, els treballs de Jaime García Padrino, Teresa Colomer, Pedro Cerrillo o l'Equipo Peonza, entre d'altres, foren fonamentals en els plantejaments inicials del nostre projecte.

En aquest sentit, assenyalem que el grup Unicòmic. Jornades del Còmic de la Universitat

■

Un dels objectius d'Unicòmic és elaborar un canó artístic que esdevindrà un canó escolar per a les etapes educatives

d'Alacant, un espai de reflexió acadèmica al voltant de l'art de les vinyetes nascut el 1999 (<http://unicomic.blogspot.com/>), ha estat treballant en diverses propostes didàctiques durant els últims deu anys. Aquest grup ha anat creixent al llarg del temps, amb trobades anuals, cursos d'estiu i seminaris. Així, en 2017 es creà l'Aula de Còmic-UA i el 2018 s'hi celebrà el I Congrés Internacional d'Estudis Universitaris sobre el Còmic. Entre els múltiples objectius de l'organització en destaca l'elaboració d'un canó artístic que més avant esdevindrà un canó escolar per a les etapes educatives successives.

EL CÒMIC COM A EINA DIDÀCTICA

Com a docents de la Facultat d'Educació, malgrat que reivindicuem el potencial del còmic com a proposta estètica, és indubtable que moltes de les nostres investigacions tenen un marcat objectiu pedagògic. Així, reflexionar sobre les possibilitats educatives del mitjà del còmic per a diverses àrees de coneixement ha sigut un eix motor essencial al llarg de la nostra història. En aquest sentit, només cal citar els monogràfics de les revistes *Tebeosfera*, titulat «Còmic y Educación» i publicat en 20191 (imatge 1), i el número 6 de la revista mexicana *LIJ Ibero*,² resultats de l'esmentat I Congrés.

La nostra experiència ens confirma la necessitat de definir uns criteris de selecció i d'anàlisi de la narrativa gràfica, per a la qual cosa, com ja hem assenyalat, ens basem en la crítica especialitzada de LIJ, atès que ens aporta un arsenal d'eines adient. Tot plegat no implica que conceptualitzem el còmic com un gènere literari; ans al contrari, es tracta de dos mitjans autònoms, ja que, mentre que en la literatura la part verbalista es constitueix com a instrument paradigmàtic, en

la historieta el factor imprescindible és la imatge fixa sostinguda sobre el principi de la solidaritat icònica, segons el terme de Thierry Groensteen. Això no obsta, però, perquè es puguin construir ponts en l'anàlisi comparatista dels dos llenguatges a la cerca de punts de trobada des del punt de vista del procés lector i, especialment, per tal d'introduir còmics com a lectures que reforcen l'ensenyament de l'educació literària (Baile, 2019).

CONCRECIÓ DEL CÀNON

Des de l'any 2011 trobem les primeres aproximacions respecte a la necessitat de precisar aquest cànon. No obstant això, fou en la segona edició de la nostra línia de cursos per a alumnat universitari i docents de secundària sota l'etiqueta *Còmic com a element didàctic* que arribarem a la concreció actual. A partir de diverses llistes prèvies d'especialistes, juntament amb les propostes i les votacions de les persones integrants del col·lectiu Unicòmic, s'aconseguí una selecció ingent d'obres (Rovira-Collado i Ortiz, 2015). A partir de la posició en aquesta compilació de llistes i la unificació d'alguns títols, sèries i/o autors en el cas de sagues amb iteracions diverses, s'elaborà la selecció de trenta còmics que es pot veure al quadre 1.

Val a dir que en aquesta proposta hi afegim dues dades no presents originàriament. En primer lloc, hi oferim una indicació aproximada de l'edat que considerem adient perquè l'alumnat s'hi iniciï. Òbviament, cal tenir en compte que algunes d'aquestes obres permeten realitzar immersions diverses atenent els nivells de complexitat que vulga plantejar el docent com a mediador (així, per exemple, sèries com ara *Astèrix* o *Tintín* admeten capes secundàries de lectura), per la

Laura Pérez Vernetti

Imatge 1. Cartell XXI Jornades 2019

qual cosa es tracta només d'un suggeriment que, en tot cas, permetria de seqüenciar les lectures.

En segon lloc, hi assenyalarem també si n'hi ha hagut cap edició en català, més concretament pel que fa a publicacions en format llibre, ja que les serialitzacions en revistes infantils i juvenils catalanes no són útils des de la perspectiva de conformar una hipotètica biblioteca a l'abast de l'alumnat als centres educatius.

D'altra banda, no volem estar-nos de referenciar la tradició historietística en llengua catalana (Riera, 2011), que compta amb nombroses fites en la conformació d'aquest mitjà a l'Estat, des de capçaleres seminals com ara *En Patufet* (1904), en què som

Posició conjunta	Obres / Sèries / Personatges (autoria) Posició relativa sobre 30	Des dels	Edició en català
1	1 <i>Maus: A Survivor's Tale</i> (A. Spiegelman).	14 anys.	Sí
2	2 Sèrie <i>Blueberry</i> (J.-M. Charlier i J. Giraud, Moebius).	14 anys.	No
3	3 Sèrie <i>Astérix le Gaulois</i> (R. Goscinny i A. Uderzo). 3 Sèrie <i>Les aventures de Tintin</i> (Hergé).	8 anys. 8 anys.	Sí Sí
4	5 <i>Paracuellos</i> (C. Giménez).	12 anys.	No
5	6 <i>A Contract with God</i> (W. Eisner). 6 Sèrie <i>Corto Maltese</i> (H. Pratt). 6 <i>The Sandman</i> (N. Gaiman i altres). 6 <i>Watchmen</i> (A. Moore i D. Gibbons).	16 anys. 12 anys. 14 anys. 14 anys.	No Sí Sí Sí
6	10 <i>Adolf</i> (O. Tezuka). 10 <i>Black Hole</i> (Ch. Burns). 10 <i>Calvin and Hobbes</i> (B. Watterson).	16 anys. 16 anys. 8 anys.	No No No
7	13 <i>El Eternauta</i> (H.G. Oesterheld i F. Solano López). 13 <i>Little Nemo in Slumberland</i> (W. McCay). 13 <i>Mort Cinder</i> (H.G. Oesterheld i A. Breccia). 13 <i>Prince Valiant</i> (H. Foster). 13 <i>The Spirit</i> (W. Eisner). 13 <i>V for Vendetta</i> (A. Moore i D. Lloyd).	14 anys. 8 anys. 14 anys. 10 anys. 12 anys. 14 anys.	No Sí No No No No
8	19 <i>Akira</i> (K. Otomo). 19 <i>Animal Man</i> , 1-26, volum I (G. Morrison i C. Truog). 19 <i>Arruques</i> [Rides] (P. Roca). 19 <i>Batman: Year One</i> (F. Miller i D. Mazzucchelli). 19 <i>El almanaque de mi padre</i> [Chichi no Koyomi] (J. Taniguchi). 19 <i>Flash Gordon</i> (A. Raymond, D. Barry i altres). 19 <i>From Hell</i> (A. Moore i E. Campbell). 19 <i>Jimmy Corrigan: The Smartest Kid on Earth</i> (C. Ware). 19 Sèrie <i>Spirou et Fantasio</i> (A. Franquin). 19 <i>Mafalda</i> (Quino). 19 <i>Persepolis</i> (M. Satrapi). 19 <i>Superlópez</i> (Jan).	14 anys. 14 anys. 14 anys. 14 anys. 16 anys. 10 anys. 16 anys. 12 anys. 8 anys. 8 anys. 8 anys. 14 anys. 8 anys.	No No Sí No No No No No Sí Sí Sí Sí Sí

Quadre 1. Cànon artístic d'Unicòmic (30 obres). Font: Rovira-Collado i Ortiz-Hernández, 2015

Al cànon no hi ha tots els còmics considerats clàssics, però sí que són essencials tots els que hi apareixen

espectadors privilegiats de l'evolució primigènia d'aquest llenguatge iconicoverbal, i d'altres com ara *Tretzevents* (1951) o *Cavall Fort* (1961), símbols de la defensa social del català com a llengua nacional a partir d'una barreja de producció pròpia i traduccions francobelgues de qualitat, fins a personatges arquetípics que protagonitzen sèries com ara *Les aventures extraordinàries d'en Massagran* (1910), de Josep Maria Folch i Torres, o *Ot el bruixot* (1971), de Picanyol. En aquest sentit, no cal dir que la situació de diglòssia al voltant de la nostra llengua comporta que aquestes obres i d'altres queden al marge de les compilacions especialitzades, motiu pel qual fora convenient que una futura línia de treball incidira, precisament, a revisar aquest corpus específic.

És important remarcar que aquest cànon no és fix, ja que estem constantment revisant-lo i analitzant-ne la presència en espais variats, com ara a les biblioteques universitàries (Gallo-León, 2017). Així mateix, indiquem que la nostra selecció de còmics ha funcionat com a eix central de la unitat 4, centrada en el còmic per a l'aula de secundària i impartida pels autors signants, en el màster propi de la Universitat de València denominat Còmic i Educació.

CONCLUSIONS

Com ocorre davant de qualsevol cànon o selecció d'obres artístiques, podem aplicar-hi

la idea que no hi són tots els còmics considerats com a clàssics, però sí que són essencials tots els que hi apareixen. Pensem, doncs, que aquesta tria es pot aprofitar de l'etapa d'educació secundària en avant, perquè és el moment en què la formació del lector arriba als nivells adults, és a dir, un lector o una lectora dels últims cursos de l'ESO ja pot afrontar qualsevol tipus de lectura.

Òbviament, respecte a aquesta selecció, podem trobar crítiques negatives pel que fa a les lectures triades i, en conseqüència, apuntar unes mancances que cal reconèixer obertament. En aquest sentit, per exemple, es tracta d'un cànon eminentment masculí, ja que només s'hi atauïlla Marjane Satrapi com a autora (*Persepolis*, 2000-2003) i, d'altra banda, *Mafalda* (1964) com a única protagonista femenina, potser perquè en la confecció del cànon hi participaren més homes que dones. O perquè el còmic, al llarg de la seua història, s'ha constituït, des del punt de vista industrial, com una lectura més enfocada als lectors masculins, almenys a mesura que l'emergència dels superherois anà eclipsant unes altres temàtiques fins a l'arribada de la *novel·la gràfica* i sense menysprear-ne, per descomptat, excepcions notables com ara Purita Campos al capdavant de *Patty's World*, altrament coneguda a l'Estat com *Esther y su mundo* (1971). En una línia semblant també hi observem obres clàssiques, com ara *Flash Gordon* (1934) o *Prince Valiant* (1937), carac-

Un dels projectes actuals del col·lectiu és elaborar un cànon específic amb autores i dones protagonistes

Vicente Damián i Juan Soler, a partir d'una il·lustració original d'Antonio Escolano

imatge 2. Cartell XXII Jornades 2020

teritzades per alts valors estètics però estereotipades des de la perspectiva de gènere, ja que responen a l'època en què es produïren. Davant d'això, recordem que un dels projectes actuals del nostre col·lectiu consisteix en l'elaboració d'un canòon específic amb autores i dones protagonistes (Rovira, Rovira-Collado i Contreras, 2018), el qual, mitjançant la difusió pertinent, podrà incorporar-se al corpus general.

Tot i aquestes mancances, considerem, i així ens ho han confirmat uns altres estudiosos consultats arran de la col·laboració en les xarxes docents de la Universitat d'Alacant del curs 2019-2020, que és un canòon apropiat en termes qualitius i, sobretot, equilibrat, en el

qual s'atén còmic dels EUA, europeu, argentí i japonès, si bé és evident que hi ha un predomini d'aquella primera indústria i que la preeminència d'ítems d'una procedència o d'una altra ens aporta indicis dels biaixos del mercat. En tot cas, el recorregut històric que ofereix és llarg i, a més a més, demostra que les historietes il·lustrades van més enllà dels superherois i de les tires còmiques, subgèneres o formats que, no obstant això, és lògic fins a un cert punt que hi estiguen representats majoritàriament, ja que han sigut el nucli de la producció en molts períodes. Veurem, en qualsevol cas, si el treball docent dels membres d'Unicòmic pot ajudar també a ampliar encara més els marges genèrics i industrials del corpus i que puguem contribuir, així, que de l'alumnat actual sorgisquen els crítics del futur.

En aquesta línia, volem destacar precisament que l'elaboració de la llista ens ha proporcionat un corpus amb el qual podem analitzar la utilitat del còmic en àmbits acadèmics, i és per això que estem estudiant el coneixement d'aquesta selecció per part de l'alumnat universitari, de la qual cosa és testimoni la recent comunicació *Conocimiento del canon de Unicòmic por parte del alumnado universitario*,³ i que podria servir de motle per a una futura recerca respecte de secundària. En segon lloc, en les jornades d'Unicòmic 2020 s'analitzà la presència de les obres escollides a les biblioteques municipals de la província d'Alacant mitjançant el blog <https://xarxacomic.blogspot.com/>, creat per Francisco Martínez-Carratalá i Sandra Martínez. Totes dues accions són importants per a evitar que hi haja una desconnexió notable entre la visió de la crítica especialitzada i el món real dels lectors a qui ens adrecem i als interessos dels quals hem d'atendre, per bé

que també hem de modelar-ne l'amplitud i la diversitat.

De cara a l'esdevenidor, considerem que la participació dels signants d'aquest article en el projecte europeu *iCon-MICS* i la celebració del II Congrés Internacional d'Estudis Universitaris sobre el Còmic el present 2021 ens permetrà aprofundir en aquest camí de perfecció, tant per a enriquir el cànon com per a derivar-ne unes altres propostes que focalitzen sobre el vessant de les lectures apropiades per al conjunt d'etapes educatives. ◀

Notes

1. www.tebeosfera.com/documentos/editorial_para_tebeosfera_tercera_epoca_10.htm
2. https://issuu.com/ljiberodocs/revista_lj_iber06
3. Disponible a <http://literaturainfantilyjuvenileninternet.blogspot.com/2020/06/conocimiento-del-canon-de-unicomic-por.html>

Referències bibliogràfiques

- BAILE, E. (2019): «From Literature to Panels: A List of Adaptations of Tirant lo Blanc into Comic Medium», a ESCANDELL, A.D.; ROVIRA-COLLADO, J. (ed.): *Current perspectives on Literary Reading*. Amsterdam i Filadèlfia: John Benjamins Publishing Company, p. 161-172.
- GALLO-LEÓN, J.P. (2017): «Presència del còmic a les biblioteques universitàries espanyoles». *BID: Textos Universitaris de Biblioteconomia i Documentació*, núm. 38 (juny). <http://bid.ub.edu/38/gallo.htm>
- RIERA, J. (2011): *El còmic en català: Catàleg d'àlbums i publicacions (1939-2011)*. Barcelona. Glénat.
- ROVIRA, J.M.; ROVIRA-COLLADO, J.; CONTRERAS DE LA LLAVE, N. (2018): «Las olas del feminismo a través del còmic: Una propuesta didáctica». *Tebeosfera*, tercera època, núm. 6. www.tebeosfera.com/documentos/las_olas_del_feminismo_a_traves_del_

[comic._una_propuesta_didactica.html](#)

ROVIRA-COLLADO, J.; ORTIZ, F.J. (2015): «Hacia un canon escolar del cómic: Tecnologías para su desarrollo, difusión y aplicación didáctica en el aula de lengua y literatura», a IBARRA, N. (ed.): *Retos en la adquisición de las literaturas y de las lenguas en la era digital*. València. Universitat Politècnica de València, p. 503-508.

Adreces de contacte

José Rovira-Collado

jrovira.collado@gcloud.ua.es

Eduard Baile López

eduard.baile@gmail.com

Universitat d'Alacant

Aquest article fou sol·licitat per ARTICLES DE DIDÀCTICA DE LA LLENGUA I DE LA LITERATURA el mes de juliol de 2020 i acceptat el mes d'abril de 2021 per ser-hi publicat.